

Toegejuicht door een losgeslagen menigte schildert Joker met zijn eigen bloed een grote grijs op zijn gezicht. Arthurs grote zwakte, zijn neurotisch lachen, wordt de kracht van Joker. Wat de mensen onder de knoet hield, het aanhoudende leed en de miserie, zal worden omgezet en de macht worden van diezelfde groep mensen om alles om te keren. In de dystopie van Philippe Todd ontketent het een nietsontziende destructieve kracht.

Bruno Mostrey

Bevrijdende grenzen

'Limits' (Grenzen) (Kallis, 2019)

Groei botst op grenzen. Voorspelde Malthus al niet in de 18de eeuw dat de bevolkingsgroei uiteindelijk de voedselvoorziening exponentieel zou overstijgen, wat zou leiden tot massale hongersnood en sterfte? En is dit ook niet wat ons te wachten staat als we niet enkel de capaciteit van de voedselproductie, maar die van de ganse planeet onder druk zetten? In zijn nieuwste boek 'Limits' (Grenzen) (Kallis, 2019) haalt politiek ecooloog Giorgos Kallis het beeld van Malthus als onheilsprofeet onderuit en geeft hij een verfrissende kijk op grenzen.

Het is een wijdverspreid misverstand dat Thomas Malthus (1766-1834) aan de basis lag van de naar hem vernoemde 'malthusiaanse catastrofe'. De theorie erachter stelt dat voedselproductie lineair stijgt en daardoor een exponentieel groeiende bevolking uiteindelijk niet langer kan bijbenen, wat uiteindelijk zou uitmonden in massale hongersnood en sterfte. Zo waarschuwde bioloog en demograaf Paul Ehrlich in 1968 in *'The Population Bomb'* (De bevolkingsexplosie) (Ehrlich, 1968) dat in India 'honderden miljoenen mensen zouden verhongeren, ondanks

alle noodprogramma's om landbouwproductie te verhogen'. Die voorspelling is — gelukkig — niet uitgekomen. In de jaren '60 en '70 zorgde de zogenaamde Groene Revolutie in India (en Zuidoost Azië) namelijk voor een sterke stijging in de rijst- en tarweproductie. Nieuwe variëteiten in combinatie met een stevig pakket meststoffen en bestrijdingsmiddelen, zorgden voor een verviervoudiging van de tarweopbrengst en zelfs een vertienvoudiging van de rijstopbrengst. Omstreeks dezelfde periode maakte de wereldbevolking een spectaculaire groeisprint (+ 2 procent per jaar) en groeide van 3 miljard in 1960 aan tot 7,5 miljard anno 2019. Het staat buiten kijf dat die bevolkingstoename door de Groene Revolutie mee werd mogelijk gemaakt. De malthusiaanse catastrofe waar Paul Ehrlich voor waarschuwde, werd afgewend. De theorie erachter blijkt dus empirisch niet te kloppen. In de ogen van voorstanders van ongebreidelde groei is Malthus dan ook een valse doempfeet, die het menselijk vernuft en de kracht van technologische innovaties om grenzen te overwinnen, schromelijk onderschatte. Als landbouwtechnische innovaties in staat blijken om grote sprongen te maken in de landbouwproductie, waarom zou het dan niet mogelijk zijn om alle mogelijke grenzen aan de groei te overwinnen?

Om die vraag te beantwoorden, is het belangrijk even stil te staan bij de standkoming van de perceptie rond een malthusiaanse catastrofe. Thomas Malthus was een Brits econoom, filosoof en predikant. In 1792 publiceerde hij het werk dat hem wereldwijd naambekendheid gaf: *An Essay on the Principle of Population as it affects the Future Improvement of Society* (Een essay over het bevolkingsprincipe en de invloed die het heeft op de toekomstige verbetering van de samenleving). Anders dan de neomalthusiaanse interpretatie van zijn werk, maakte Malthus echter helemaal geen voorspellingen over de grenzen aan de groei van productie en

consumptie, noch over het overschrijden van een kritische grens voor de menselijke bevolking. Malthus wou eigenlijk aantonen dat een maatschappij van gelijken onmogelijk is, maar daarentegen noodgedwongen moet bestaan uit een bezittende klasse enerzijds en een arbeidersklasse anderzijds. Zijn essay was een reactie op de Franse en Amerikaanse revoluties uit die tijd en het gelijkheidsbeginsel en de universele mensenrechten van de Verlichtingsstroming waaruit ze zijn ontstaan. Het was een manifest tegen gelijkheid en gelijkwaardigheid.

Aan de basis van Malthus' essay liggen twee principes: bevolkingsgroei en schaarste. Volgens Malthus hebben mensen grofweg een tweetal basisbehoeftes: zich voeden en zich voortplanten. Alleen ziet hij daar een probleem: het vermogen van mensen om zich voort te planten is vele malen groter dan hun vermogen om hun kroostrijke gezin van voedsel te voorzien. Het tweede principe – schaarste – volgt dan automatisch uit het eerste. Immers, als het aantal mensen altijd potentieel groter is dan het vermogen om hen te voeden, dan is structurele schaarste, en bijgevolg armoede, een onvermijdelijke natuurwet. Terzelfdertijd is het duidelijk dat de bevolking in werkelijkheid niet exponentieel toeneemt. De wereldbevolking ging pas echt exponentieel groeien vanaf de 18de eeuw en kende haar piekgroei (+ 2,1 procent per jaar) al in 1969. Sindsdien is de jaarlijkse bevolkingsgroei gedaald tot 1.1 procent per jaar (in 2019) en wijzen demografen op een blijvend dalende trend en een nulgroei vanaf 2100 (UN, 2019). Exponentiële bevolkingsgroei lijkt in de hele menselijke geschiedenis maar heel uitzonderlijk voor te komen. Volgens Malthus komt dat door een reeks mechanismen die enerzijds het aantal zich voortplantende mensen afremt (honger, kindersterfte, oorlog, epidemieën), maar die anderzijds ook preventief bevolkingstoename

kan intomen (geboortebeperking door bijvoorbeeld seksuele onthouding of voorbehoedsmiddelen). Dat laatste vond Malthus maar niks. Voor Malthus – priester in de Anglicaanse kerk – was voortplanting een deugd. Het geluk van een natie was voor Malthus nauw verbonden met de toename van haar bevolking.

De kern van Kallis' betoog is dat Malthus net hierin door een aantal ecologische denkers (de neomalthusianen), maar vooral hun critici, verkeerd wordt begrepen. Malthus is helemaal geen doemdenker die de mensheid rampspoed en ellende voorspiegelde (zie bv. Martinez-Alier, 2016). Kallis gaat zelfs zover om Malthus een 'groeiprofeet' te noemen. Kapitalistische groei is immers het resultaat van competitie tussen individuen voor schaarse goederen. Ook Malthus ziet een verband tussen schaarste en productiviteit. Net omdat er onvoldoende voedings- en andere levensmiddelen zijn voor een omvangrijker, volgende generatie, worden mensen aangezet om hun productiviteit te verhogen. Die productiviteitsgroei is noodzakelijk om aan de ellende van hongersnood en andere calamiteiten te ontsnappen. Volgens Malthus zet menselijk lijden ons aan tot ijver.

Net zoals de hedendaagse neoliberalen, was Malthus dan ook geen voorstander van sociale interventies die armoede wilden aanpakken. Armoede en ongelijkheid beschouwde hij als een natuurlijk gegeven en een noodzakelijke voorwaarde voor groei en geluk. Economen zoals de Brit Lionel Robbins hebben later dankbaar gebruik gemaakt van Malthus' essay, maar vervingen het natuurlijk verlangen naar reproductie door een ongelimiteerd verlangen naar bezit, productie en consumptie. Volgens hen is de wereld enkel begrensd omdat onze verlangens geen grenzen kennen, en het bijgevolg onmogelijk is om aan alle verlangens te voldoen. Schaarste en grenzen zijn volgens hen niet

absoluut, maar relatief ten opzichte van onze verlangens.

De lezer — en zeker degene die Malthus' essay tot voor kort in een ecologisch grenzenbetoog omarmde — blijft hier wat verweesd achter. Groei is toch niet in alle opzichten effectief een deugd? Is het onder ecologen niet genoegzaam bekend dat eeuwige groei op een planeet met eindige draagkracht onmogelijk is? Gelukkig biedt Giorgos Kallis ons een antwoord. Zijn boek heet niet voor niets *Limits* en is dan ook een vurig pleidooi voor grenzen.

De meest bekende roep tot het respecteren van ecologische grenzen is het *Grenzen aan de Groei* -rapport dat in 1972 door een team van jonge onderzoekers aan het *Massachusetts Institute of Technology* werd opgesteld in opdracht van de Club van Rome. De auteurs modelleerden de systeem-dynamische interactie tussen de toename in bevolking, voedselproductie, industrialisatie, niet-hernieuwbare-grondstoffengebruik en vervuiling. Op basis van hun modellen stelden ze een aantal scenario's voor die varieerden van volledige ontsporing en verval van onze planeet (het neomalthusiaans uitgangspunt) tot een wereld (vanaf 2050) waarin bevolkingstoename, grondstoffenverbruik en vervuiling stabiliseerden. Het rapport kreeg al snel kritiek, vooral — uiteraard — van groeiadepten (zoals econoom en Nobelprijswinnaar Robert Solow) omdat het ontkende dat ook technologie exponentieel kan groeien en dat die vervuiling en grondstoffenverbruik in productie en consumptie significant kan temperen. Los van de discussie rond de juistheid van de voorspellingen die *Grenzen aan de Groei* maakte rond pieken en neergang in grondstoffenverbruik, voedselproductie en bevolking, wijst Kallis erop dat het rapport enkel afbakt tot hoever we kunnen gaan alvorens productie van extra goederen onmogelijk wordt en de menselijke samenleving

ineenstort. Onze enige optie om dat doemscenario af te wenden, is het roer omgooien en de schaarse productiemiddelen zo alloceren dat een maximaal aantal mensen met maximale goederen eeuwig kan voortbestaan. Het is een deprimerend vooruitzicht. Het gewenste scenario is dan immers geen vrije keuze, maar een noodgedwongen aanpassing aan door de natuur, van buitenaf opgelegde grenzen. Bovendien komt in een dergelijke overlevingsstrategie de levenskwaliteit en de billijkheid in de samenleving niet noodzakelijk op de eerste plaats.

De kracht van Kallis' boek is dat hij pleit voor autonoom bepaalde grenzen. Eerst en vooral omdat die externe grenzen in werkelijkheid niet echt 'natuurlijke' grenzen zijn. Het klimaatakkoord van Parijs (2015) is een duidelijk voorbeeld. In 2015 bereikten 174 landen op de klimaatconferentie in Parijs een akkoord om de klimaatopwarming te beperken tot 2°C. We weten dat boven die grens een groot aantal planten diersoorten uitsterven, de zeespiegel stijgt en daardoor overstromingsgevaar sterk toeneemt, het landbouwpotentieel in veel gebieden wordt aangetast, etc. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen waarom menselijk leven bij een temperatuurstijging van 3°C, 4°C of zelfs 6°C onmogelijk zou zijn. Met elke toenemende graad opwarming stijgt wel de waarschijnlijkheid van de offers die moeten gemaakt worden om een samenleving mogelijk te maken. Zo'n samenleving zal zeer waarschijnlijk ook enkel weggelegd zijn voor degenen die zich het best weten aan te passen. In een ongelijke wereld, zullen de zwaksten m.a.w. het onderspit delven. Rechtvaardig is het allemaal niet, maar mogelijk is het wel.

Het toont aan dat grenzen vooral een ethische keuze zijn die we onszelf opleggen en waarbij we het trekken van grenzen afwegen tegen de gevolgen van het niet te doen. Grenzen zijn bovendien een

positieve keuze die vrijheid schept. We leven in een wereld met schijnbaar ongelimiteerde (consumptie)mogelijkheden en -noden: meer en meer diverse vakanties, schier eindeloze keuzes in steeds groter wordende supermarkten en werk dat maar nooit ophoudt. Ze zijn bronnen van frustratie en volgens psycholoog Paul Verhaeghe van angst, stress en depressie (Verhaeghe, 2012). Zichzelf limiteren brengt rust en schept een kader voor geluk. Kallis gebruikt hiervoor een mooie analogie: je kan geen muziek spelen op een piano die zowel aan de linker- als de rechterzijde oneindig veel toetsen heeft.

Ten slotte is zelfbegrenzing ook een kwestie van rechtvaardigheid. Door onze levensstijl af te bakenen, creëren we ruimte voor anderen. Onze vrijheid stopt waar die van anderen begint, zo luidt het cliché. Of, zoals Ghandi naar verluidt zei: 'We moeten simpel leven, zodat anderen simpelweg kunnen leven'. Zelfbegrenzing maakt dus integraal deel uit van een autonome samenleving die alle burgers vrijheid én zekerheid geeft (Holemans, 2016).

Giorgos Kallis waarschuwt verder voor een aantal valkuilen als we grenzen niet zelf bepalen, maar door de natuur als opgelegd beschouwen. Wie praat over door de natuur bepaalde grenzen, wordt door groeiadepten en techno-optimisten al snel als doemproofet weggezet. Die tweespalt wordt door Charles Mann blootgelegd in zijn recente werk *De Toveraar en de Profeet* (Mann, 2018). Toveraars zien de aarde als een gereedschapskist waarvan de inhoud ons vrijelijk ter beschikking staat. Profeten beschouwen de natuur dan weer als een alomvattende orde die niet zomaar verstoord mag worden (Jacobs, 2019). Het autonoom bepalen van grenzen kan een uitweg bieden bij deze polarisering. Het bakent de ruimte af waarbinnen tovenaars met hun gereedschapskist aan de slag kunnen (en moeten).

Verder kan het apocalyptische beeld van natuurlijke grenzen waar we onvermijdelijk tegenaan lopen, depoliteiserend werken. Dat het Europees Parlement een klimaatnoodtoestand afkondigde om de klimaaturgentie bij beleidsmakers te verhogen, is uiteraard een goede zaak, maar een dergelijke noodtoestand kan nooit een 'ecodictatuur' legitimeren waarin radicaal (technologische) oplossingen en maatregelen aan burgers worden opgelegd. We moeten ook opletten voor het 'verwetschappelijken' van milieuvraagstukken. Biofysische processen zijn meestal complex, niet lineair, en hebben te maken met terugkoppelingen en kantelpunten. Die maken het vrijwel onmogelijk om te bepalen hoeveel CO₂ we nu juist nog exact kunnen uitstoten, hoeveel hectare bos we juist nodig hebben of hoeveel van welke diersoorten er nodig zijn voor een 'gezonde' planeet. Milieuvraagstukken zijn dan ook fundamenteel politiek, eerder dan wetenschappelijk.

In dat verband verwijst Kallis naar twee gekende instrumenten om milieudruk in te schatten en af te bakenen. De ecologische voetafdruk (Wackernagel & Rees, 1995) is nuttig omdat die ons erop wijst dat wat we hier produceren en consumeren gevolgen heeft elders en voor de hele wereld. De negen planetaire grenzen die het Stockholm Resilience Centre (Rockström *et al.*, 2009, Steffen *et al.*, 2015) naar voren schuift, geven kantelpunten aan waarbij we catastrofale veranderingen kunnen verwachten. Maar beide maatstaven gaan wel uit van externe, natuurlijke grenzen aan de draagkracht van de planeet. Ze zeggen ook niets over de ongelijke verdeling van de gevolgen bij het overschrijden van de grenzen, noch over het soort samenleving die we willen uitbouwen. Kate Raworth, die in haar donutmodel (Vince & Raworth, 2012) tegenover een ecologisch plafond een sociaal fundament plaatst, beschouwt beide grenzen niet als gegeven.

Ze stelt dat het afbakeningen zijn van een goed leven, die we samen moeten kiezen.

Voor dat proces van zelfbegrenzing zullen groenen dan ook coalities moeten aangaan met de brede groep midden- en arbeidersklasse die nu vaak verloren loopt in, en zich in de steek gelaten voelt door de neoliberale politieke mainstream die de meeste landen in de greep houdt. Het zelf bepalen van grenzen heeft behalve een ecologisch, dan ook heel duidelijk een sociaal doel. Het begrenzen en het verdeelen zijn twee zijden van dezelfde medaille. Zonder grenzen zal er immers voor niemand ooit genoeg zijn, en zonder verdelen zullen er steeds mensen zijn die minder hebben en meer willen.

Anno 2020 zijn er nog steeds economen, politici en filosofen die grenzen als een onnodige belemmering voor een meer voorspoedige samenleving beschouwen. Zij zetten ecologen die pleiten voor grenzen weg als doemdenkende hinderpalen voor vooruitgang en geluk. Giorgos Kallis reikt met dit boek een belangrijk handvat aan de *degrowth* beweging, waarvan hij zelf een van de drijfveren is (Bleys *et al.*, 2015; Kallis *et al.*, 2015). Binnen die beweging zien de meeste ecologische economen de biofysische omgeving als een natuurlijke (externe) beperking voor economische expansie. Die pessimistische opvatting geeft critici van grenzen de pap in de mond. *Limits* is een optimistisch pleidooi voor zelfbepaalde grenzen, die mensen niet gedwongen opsluit in een ecologisch keurslijf, maar de contouren tekent van een vrije, autonome, ecologische en rechtvaardige samenleving.

Wouter Vanhove

Referenties

- Bleys, B., Block, T. Defloor, B. & Paredis, E. (2015). Hoe 'ontgroeien'? Ideeën uit de *degrowth* beweging. *Oikos*, 75(4), 32-40.
- Ehrlich P. (1968). *The Population Bomb*. Ballantine Books, New York.
- Holemans, D. (2016). *Vrijheid & Zekerheid*. Epo, Antwerpen.
- Jacobs, R. (2019). Toveraars en profeten in de ecologische strijdarena. *Oikos* 92(4), 72-77.
- Kallis, G. (2019). *Limits. Why Malthus Was Wrong and Why Environmentalists Should Care*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Kallis, G., Demaria, F. & D'Alisa, G. (2016). Inleiding. pp. 21-47 in : *Ontgroeï. 'degrowth': een vocabulaire voor een nieuw tijdperk*. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.
- Mann, C. (2018). *De Toveraar en de Profet. Twee grondleggers en hun concurrerende ideeën over een leefbare toekomst op onze planeet*. Nieuw Amsterdam, Amsterdam.
- Martinez-Alier, J. (2016). Neomalthusianen. pp. 192-197 in : *Ontgroeï. 'degrowth': een vocabulaire voor een nieuw tijdperk*. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K. et al. (2009). *Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity*. *Ecology and Society*, 14(2), 32.
- Steffen, Will; Richardson, Katherine; Rockström, Johan; et al. (2015). *Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet*. *Science*, 347(6223), UNSP 1259855
- UN (2019). *World Population Prospects 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/423)*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). New York.
- Verhaeghe, P. (2012). *Identiteit*. De Bezige Bij, Amsterdam.
- Vince, G. & Raworth, K. (2012). Living in the doughnut. *Nature Climate Change*, 2(4), 225-226.
- Wackernagel, M. & Rees, W.E. (1995). *Our Ecological Footprint. Reducing Human Impact on the Earth*. New Society Publishers, BC, Canada.